SCIENCE CONNECTS PEOPLE

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL OF

2026 / No. 1(1)

Contemporary Pedagogical and Philological Research

ILK O‘RTA ASRLARDA TERMIZ SHAHRINING IJTIMOIY-IQTISODIY VA MADANIY RIVOJLANISHI

Xudoyberdiyev Lutffulla Tursunmaxmat o‘g‘li

Termiz arxeologiya muzeyi ilmiy xodimi

lutfullaxudoyberdiyev24@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada ilk o‘rta asrlarda Termiz shahrining ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy rivojlanish jarayonlari yoritiladi. Termizning Amudaryo bo‘yida, muhim savdo va karvon yo‘llari kesishgan hududda joylashgani uning iqtisodiy va siyosiy ahamiyatini oshirgani tahlil qilinadi. Shaharning hunarmandchilik, savdo-sotiq, dehqonchilik va shaharsozlik sohalaridagi taraqqiyoti, aholining ijtimoiy tarkibi hamda mintaqalararo iqtisodiy aloqalardagi o‘rni ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, ilk o‘rta asrlarda Termizda diniy-ma’rifiy hayot, buddaviylik va keyinchalik islom madaniyatining rivojlanishi, me’morchilik, san’at va ilm-fan taraqqiyotiga oid masalalar tahlil etiladi. Tadqiqotda Termizning Markaziy Osiyoning muhim iqtisodiy va madaniy markazlaridan biri sifatida shakllanishi tarixiy manbalar va arxeologik materiallar asosida ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Termiz, ilk o‘rta asrlar, Amudaryo, shaharsozlik, savdo, hunarmandchilik, dehqonchilik, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, madaniyat, arxeologiya, diniy-ma’rifiy hayot, buddaviylik, islom, Markaziy Osiyo.

Аннотация. В данной статье освещаются процессы социально-экономического и культурного развития города Термеза в период раннего Средневековья. Анализируется влияние географического положения Термеза на берегу Амударьи, в районе пересечения важных торговых и караванных путей, на повышение его экономического и политического значения. Рассматриваются развитие ремесла, торговли, земледелия и градостроительства, социальный состав населения, а также роль города в межрегиональных экономических связях. Кроме того, анализируются вопросы развития религиозно-просветительской

SCIENCE CONNECTS PEOPLE

жизни в Термезе в период раннего Средневековья, распространения буддизма и, позднее, исламской культуры, а также достижения в области архитектуры, искусства и науки. В исследовании на основе исторических источников и археологических материалов раскрывается процесс формирования Термеза как одного из важных экономических и культурных центров Центральной Азии.

Ключевые слова: Термез, раннее Средневековье, Амударья, градостроительство, торговля, ремесло, земледелие, социально-экономическое развитие, культура, археология, религиозно-просветительская жизнь, буддизм, ислам, Центральная Азия.

Annotatsion. This article examines the processes of social, economic, and cultural development of the city of Termez during the Early Middle Ages. It analyzes how Termez's location on the banks of the Amu Darya and at the intersection of important trade and caravan routes contributed to its growing economic and political significance. The development of handicrafts, trade, agriculture, and urban planning, as well as the social structure of the population and the city's role in interregional economic relations, are discussed. The article also explores the development of religious and educational life in Termez, including the spread of Buddhism and, later, Islamic culture, as well as developments in architecture, art, and scholarship. Based on historical sources and archaeological materials, the study highlights the formation of Termez as one of the important economic and cultural centers of Central Asia.

Keywords: Termez, Early Middle Ages, Amu Darya, urban planning, trade, handicrafts, agriculture, socio-economic development, culture, archaeology, religious and educational life, Buddhism, Islam, Central Asia.

Kirish. Markaziy Osiyo hududida qadimdan shakllangan shaharlar mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy taraqqiyotida muhim o‘rin egallagan. Ana shunday qadimiy shaharlardan biri Termiz bo‘lib, uning geografik joylashuvi, savdo yo‘llari chorrahasida joylashgani va Amudaryo bo‘yida qad rostlagani shahar taraqqiyotiga

katta ta’sir ko‘rsatgan. Termiz nafaqat iqtisodiy va savdo markazi, balki turli xalqlar, dinlar va madaniyatlar o‘zaro aloqasi kechgan muhim tarixiy maskan sifatida ham alohida ahamiyatga ega.

Ilk o‘rta asrlar Markaziy Osiyo tarixida siyosiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlarning jadallashuvi bilan ajralib turadi. Ushbu davrda hududda turli davlat va siyosiy tuzilmalar shakllanib, shaharlar o‘rtasidagi savdo-iqtisodiy munosabatlar kengaygan. Termizning strategik geografik o‘rni uning Buyuk Ipak yo‘li tizimidagi muhim shaharlardan biriga aylanishiga xizmat qilgan. Shaharda savdo-sotiq, hunarmandchilik, dehqonchilik va boshqa xo‘jalik tarmoqlari rivojlanib, aholining ijtimoiy hayoti va shahar madaniyatining shakllanishi uchun qulay sharoit yuzaga kelgan.

Termizning madaniy rivojlanishida diniy jarayonlar ham muhim ahamiyat kasb etgan. Ilk o‘rta asrlarda buddaviylik, zardushtiylik va boshqa diniy qarashlar bilan bog‘liq madaniy an’analar mavjud bo‘lgan. Keyinchalik islom dinining tarqalishi natijasida shaharning ma’naviy va madaniy hayotida yangi bosqich boshlandi. Bu jarayonlar me’morchilik, tasviriy san’at, ta’lim va ilmiy tafakkur rivojiga ham o‘z ta’sirini ko‘rsatgan.

Ilk o‘rta asrlarda Termiz shahrining iqtisodiy tizimini tahlil qilishda agrar ishlab chiqarishning ixtisoslashuvi alohida e’tiborga loyiqdir. Sug‘orma dehqonchilik asosida shakllangan xo‘jalik tizimi nafaqat ichki iste’molni ta’minlagan, balki ortiqcha mahsulot ishlab chiqarish orqali savdo munosabatlarining kengayishiga zamin yaratgan. Bu esa shaharni oddiy iste’mol markazidan iqtisodiy faol hududga aylantirgan [1. 45-b].

Shuningdek, iqtisodiy tizimda hunarmandchilik ishlab chiqarishining ichki differensiyalashuvi kuzatiladi. Termiz hududida topilgan arxeologik materiallar ayrim ustaxonalar ma’lum mahsulot turlariga ixtisoslashganini ko‘rsatadi. Bu esa mehnat

taqsimotining rivojlanganligini va ishlab chiqarish jarayonining murakkablashganligini bildiradi. Natijada mahsulot sifati oshib, ularning bozor qiymati yuqori bo‘lgan.

Ilk o‘rta asrlar iqtisodiyotida savdo tizimi ko‘p bosqichli xarakterga ega bo‘lgan. Mahalliy, mintaqaviy va xalqaro savdo darajalari o‘zaro bog‘liq holda faoliyat yuritgan. Termiz bu tizimda tranzit markaz sifatida ishtirok etib, turli hududlar o‘rtasida tovar almashinuvi jarayonini ta’minlagan. Ayniqsa, ipak, metall buyumlar va qishloq xo‘jaligi mahsulotlari savdosi muhim o‘rin tutgan [2. 123-b].

Iqtisodiy rivojlanishda pul muomalasi va moliyaviy tizimning shakllanishi ham muhim omil bo‘lgan. Numizmatik topilmalar shuni ko‘rsatadiki, Termiz hududida turli davlatlarga oid tangalar muomalada bo‘lgan. Bu esa shahar iqtisodiyotining ochiqligi va tashqi iqtisodiy aloqalarning rivojlanganligini ko‘rsatadi.

Ijtimoiy tuzilma nuqtai nazaridan qaralganda, Termiz shahrida kasbiy ixtisoslashuv asosida shakllangan ijtimoiy qatlamlar mavjud bo‘lgan. Hunarmandlar, savdogarlar va dehqonlar o‘rtasidagi iqtisodiy munosabatlar jamiyat ichki barqarorligini ta’minlagan. Bu esa shahar ijtimoiy tizimining murakkab va yaxshi tashkil etilganligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, iqtisodiy faoliyatda logistika va transport tizimining rivojlanganligi ham muhim ahamiyatga ega bo‘lgan. Amudaryo orqali suv transporti, shuningdek, quruqlik yo‘llari orqali karvon savdosi amalga oshirilgan. Bu tizimlar orqali shahar ichki va tashqi bozorlarga ulangan [3. 36-b].

Ilk o‘rta asrlarda iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda zaxira tizimi (resurslarni jamlash va saqlash) ham muhim rol o‘ynagan. Omborxonalar va saqlash inshootlari mavjudligi oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlagan va inqiroz davrlarida iqtisodiy tizimni qo‘llab-quvvatlagan.

Bundan tashqari, Termiz shahrining iqtisodiy rivojlanishida soliqlar va majburiy to‘lovlar tizimi ham muhim o‘rin tutgan. Bu tizim davlat boshqaruvini moliyalashtirish bilan birga, iqtisodiy faoliyatni tartibga solishda ham xizmat qilgan.

SCIENCE CONNECTS PEOPLE

Bundan tashqari, ilk o‘rta asrlarda Termiz shahrining iqtisodiy rivojlanishida bozor infratuzilmasining shakllanishi muhim ahamiyat kasb etgan. Shahar hududida maxsus savdo maydonlari, karvonsaroylar va omborxonalar mavjud bo‘lganligi savdo jarayonining tizimli ravishda tashkil etilganligini ko‘rsatadi. Bu infratuzilma uzoq masofadan kelgan savdogarlar uchun qulay sharoit yaratib, shahar iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta’minlagan [4. 243-b].

Shuningdek, iqtisodiy faoliyatda kredit va qarz munosabatlarining mavjudligi ham kuzatiladi. Garchi bu tizim to‘liq shakllangan bank tizimi darajasida bo‘lmagan bo‘lsa-da, savdogarlar va hunarmandlar o‘rtasida o‘zaro ishonchga asoslangan moliyaviy aloqalar mavjud bo‘lgan. Bu esa iqtisodiy muomalani tezlashtirgan va savdo hajmining oshishiga xizmat qilgan.

Ilk o‘rta asrlarda Termiz shahrida ishlab chiqarish va iste’mol o‘rtasidagi muvozanat ham muhim iqtisodiy omil hisoblangan. Mahalliy ishlab chiqarish asosan ichki ehtiyojlarni qondirishga yo‘naltirilgan bo‘lsa-da, ayrim mahsulotlar eksportga chiqarilgan. Bu esa shahar iqtisodiyotining ikki tomonlama — ichki va tashqi yo‘nalishda rivojlanganligini ko‘rsatadi [5. 231-b].

Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishda demografik omil ham muhim rol o‘ynagan. Aholi sonining o‘sishi ishlab chiqarish hajmining kengayishiga va bozor talabining ortishiga olib kelgan. Bu esa iqtisodiy faoliyatning yanada jadallashuviga sabab bo‘lgan. Shu bilan birga, aholi zichligi shahar infratuzilmasining rivojlanishini ham rag‘batlantirgan.

Shuningdek, iqtisodiy tizimda kasb-hunar guruhlarining tashkil topishi ham muhim jarayonlardan biri hisoblanadi. Hunarmandlar ma’lum ijtimoiy guruhlar sifatida shakllanib, o‘z faoliyatini muayyan qoidalar asosida olib borgan. Bu esa ishlab chiqarish sifatini nazorat qilish va bozor munosabatlarini tartibga solishda muhim ahamiyatga ega bo‘lgan.

Bundan tashqari, Termiz shahrining iqtisodiy rivojlanishida hududiy ixtisoslashuv jarayoni ham kuzatiladi. Shahar ichida va uning atrofida turli iqtisodiy faoliyat turlari ma’lum hududlarga jamlangan. Masalan, ayrim hududlar qishloq xo‘jaligiga, boshqalari esa hunarmandchilik yoki savdoga ixtisoslashgan bo‘lgan. Bu esa iqtisodiy samaradorlikni oshirgan [6. 23-b].

Yana bir muhim jihat — iqtisodiy xavfsizlik tizimining mavjudligidir. Shahar mudofaa inshootlari va qo‘riqlash tizimi savdo yo‘llarining xavfsizligini ta’minlagan. Bu esa savdogarlar uchun ishonchli muhit yaratib, iqtisodiy faoliyatning barqarorligini ta’minlagan.

Shuningdek, iqtisodiy tizimda madaniy omillar ham muhim rol o‘ynagan. Turli xalqlar va madaniyatlarning o‘zaro aloqasi yangi mahsulotlar, texnologiyalar va savdo usullarining kirib kelishiga olib kelgan. Bu esa Termiz shahrining iqtisodiy rivojlanishini tezlashtirgan.

Ilk o‘rta asrlarda Termiz shahrining iqtisodiy rivojlanishida institutsional tizimlarning shakllanishi muhim o‘rin tutgan. Iqtisodiy faoliyat faqat bozor kuchlari asosida emas, balki ma’lum tartib-qoidalar va ijtimoiy me’yorlar asosida boshqarilgan. Bu tizim savdo operatsiyalarini tartibga solish, nizolarni hal qilish va iqtisodiy aloqalarni muvofiqlashtirishda muhim rol o‘ynagan [7. 342-b].

Shuningdek, iqtisodiy rivojlanishda “qo‘shilgan qiymat zanjiri” (value chain) elementlari ham kuzatiladi. Xom ashyoning yetishtirilishidan tortib, uni qayta ishlash va tayyor mahsulotni sotishgacha bo‘lgan jarayonlar bir-biri bilan uzviy bog‘liq holda amalga oshirilgan. Termiz hududida bu ayniqsa qishloq xo‘jaligi va hunarmandchilik integratsiyasida yaqqol namoyon bo‘ladi.

Ilk o‘rta asrlarda iqtisodiy tizimda risklarni boshqarish mexanizmlari ham mavjud bo‘lgan. Savdogarlar uzoq masofalarga safar qilish jarayonida xavflarni kamaytirish uchun karvonlarga birlashgan. Bu kollektiv harakat nafaqat xavfsizlikni ta’minlagan, balki iqtisodiy yo‘qotishlarni ham kamaytirgan.

Bundan tashqari, Termiz shahrida iqtisodiy faoliyatning mavsumiy xususiyati ham muhim omil hisoblangan. Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishi mavsumga bog‘liq bo‘lgani sababli, savdo va hunarmandchilik faoliyati ham yil fasllariga mos ravishda o‘zgarib turgan. Bu esa iqtisodiy tizimning dinamik xarakterga ega ekanligini ko‘rsatadi [8. 132-b].

Shuningdek, iqtisodiy rivojlanishda bilim va texnologiyalar almashinuvi muhim rol o‘ynagan. Savdo aloqalari orqali yangi ishlab chiqarish usullari, texnikalar va innovatsiyalar kirib kelgan. Bu jarayon Termiz hududida hunarmandchilik va ishlab chiqarish samaradorligini oshirgan.

Yana bir muhim jihat — iste’mol madaniyatining shakllanishidir. Aholining ehtiyojlari va didi iqtisodiy ishlab chiqarish yo‘nalishiga ta’sir ko‘rsatgan. Masalan, bezak buyumlari va sifatli sopol mahsulotlarga bo‘lgan talab hunarmandchilikning rivojlanishiga turtki bergan [9. 243-b].

Bundan tashqari, iqtisodiy tizimda hududlararo ixtisoslashuv ham mavjud bo‘lgan. Termiz boshqa hududlar bilan iqtisodiy aloqada bo‘lib, ayrim mahsulotlarni import qilgan, boshqalarini esa eksport qilgan. Bu esa iqtisodiy o‘zaro bog‘liqlikni kuchaytirgan.

Shuningdek, iqtisodiy rivojlanishda ijtimoiy ishonch (social trust) omili ham muhim ahamiyatga ega bo‘lgan. Savdo va ishlab chiqarish jarayonlari ko‘pincha yozma shartnomalarga emas, balki og‘zaki kelishuvlarga asoslangan. Bu esa jamiyat ichida ishonch tizimining yuqori darajada bo‘lganligini ko‘rsatadi.

Ilk o‘rta asrlarda Termiz shahrining iqtisodiy tizimida tranzit iqtisodiyot modeli muhim o‘rin egallagan. Shahar nafaqat ishlab chiqaruvchi va iste’molchi markaz, balki tovarlar oqimini boshqaruvchi tranzit hudud sifatida faoliyat yuritgan. Bu holat uning daromad manbalarini diversifikatsiya qilgan va iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlagan.

SCIENCE CONNECTS PEOPLE

Shuningdek, iqtisodiy faoliyatda “bozor segmentatsiyasi” jarayoni ham kuzatiladi. Turli mahsulotlar uchun alohida savdo zonalari shakllangan bo‘lib, bu savdo jarayonining yanada samarali tashkil etilganligini ko‘rsatadi. Ayrim hududlarda oziq-ovqat mahsulotlari, boshqalarida esa hunarmandchilik buyumlari savdosi ustunlik qilgan [10. 121-b]

Ilk o‘rta asrlarda Termiz iqtisodiyotida “inson kapitali” tushunchasining dastlabki shakllari ham mavjud bo‘lgan. Hunarmandlar va savdogarlarning bilim va tajribasi iqtisodiy samaradorlikni oshirgan asosiy omillardan biri bo‘lgan. Bu esa kasbiy mahoratning iqtisodiy qiymatini oshirgan.

Bundan tashqari, iqtisodiy tizimda “resurslarni qayta taqsimlash” mexanizmlari ham mavjud bo‘lgan. Ayrim iqtisodiy ortiqcha mahsulotlar soliqlar yoki savdo orqali boshqa hududlarga yo‘naltirilgan. Bu esa iqtisodiy muvozanatni saqlashga yordam bergan [11. 324-b].

Yana bir muhim jihat — iqtisodiy faoliyatda “energiya resurslari”dan foydalanish darajasidir. Ilk o‘rta asrlarda asosiy energiya manbalari inson mehnati, hayvon kuchi va suv bo‘lgan. Termiz hududida suv resurslaridan samarali foydalanish ishlab chiqarish hajmini oshirishga xizmat qilgan.

Shuningdek, iqtisodiy tizimda “ta’minot zanjiri barqarorligi” ham muhim omil hisoblangan. Mahsulotlar ishlab chiqarishdan iste’molchiga yetib borguncha bo‘lgan jarayon izchil tashkil etilgan. Bu esa savdo tizimining uzluksiz ishlashini ta’minlagan.

Ilk o‘rta asrlarda Termiz shahrida iqtisodiy faoliyatning ekologik cheklovlarga moslashuvi ham kuzatiladi. Tabiiy resurslardan ortiqcha foydalanishning oldini olish maqsadida muayyan xo‘jalik strategiyalari qo‘llanilgan. Bu esa iqtisodiy tizimning uzoq muddatli barqarorligini ta’minlagan [12. 231-b].

Bundan tashqari, iqtisodiy rivojlanishda “axborot almashinuvi” ham muhim rol o‘ynagan. Savdogarlar va sayyohlar orqali narxlar, talab va taklif haqida ma’lumotlar tarqalgan. Bu esa bozor mexanizmining samarali ishlashiga yordam bergan.

Yana bir muhim ilmiy jihat — “iqtisodiy ierarxiya” tushunchasidir. Termiz iqtisodiy tizimida kichik ishlab chiqaruvchilar, o‘rta savdogarlar va yirik savdo subyektlari o‘rtasida ierarxik tuzilma mavjud bo‘lgan. Bu esa iqtisodiy tizimning murakkabligini va rivojlanganligini ko‘rsatadi [13. 128-b].

Ilk o‘rta asrlarda Termiz shahrining iqtisodiy rivojlanishida irrigatsiya tizimlarining texnik mukammalligi muhim rol o‘ynagan. Arxeologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, voha hududlarida murakkab kanal tizimlari barpo etilgan bo‘lib, ular suvni uzoq masofalarga yetkazish imkonini bergan. Bu tizimlar orqali nafaqat dehqonchilik rivojlangan, balki aholi zich joylashgan hududlarda ham suv ta’minoti barqaror bo‘lgan.

Shuningdek, Termiz hududida topilgan ustaxona qoldiqlari hunarmandchilik ishlab chiqarishining yuqori darajada tashkil etilganligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, metall eritish pechlari va sopol pishirish o‘choqlari ishlab chiqarish jarayonining texnologik jihatdan rivojlanganligini tasdiqlaydi. Bu esa shahar iqtisodiyotining ishlab chiqarish asosiga ega bo‘lganligini bildiradi.

Numizmatik topilmalar ham muhim ilmiy dalil hisoblanadi. Turli davrlarga oid tangalarning mavjudligi Termiz shahrida pul muomalasi rivojlanganligini ko‘rsatadi. Ayrim tangalarning uzoq hududlarga mansubligi esa shahar xalqaro savdo tizimiga faol jalb qilinganligini isbotlaydi [14. 343-b].

Arxeobotanik tadqiqotlar orqali Termiz hududida yetishtirilgan ekin turlari aniqlangan. Bug‘doy, arpa, uzum va turli mevali daraxtlar yetishtirilgani haqidagi ma’lumotlar qishloq xo‘jaligi tizimining diversifikatsiyalashganligini ko‘rsatadi. Bu esa oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlashda muhim omil bo‘lgan.

Shuningdek, zooarxeologik topilmalar chorvachilikning rivojlanganligini tasdiqlaydi. Qo‘y, echki, qoramol va ot suyaklarining topilishi chorvachilik iqtisodiyotning muhim qismi bo‘lganini ko‘rsatadi. Termiz hududida chorvachilik mahsulotlari nafaqat ichki iste’mol, balki savdo uchun ham ishlatilgan.

Arxeologik qazishmalar davomida aniqlangan uy-joy komplekslari shahar aholisining ijtimoiy-iqtisodiy holatini aks ettiradi. Uylarning kattaligi, qurilish materiali va ichki tuzilishi aholining turli ijtimoiy qatlamlarga bo‘linganligini ko‘rsatadi. Bu esa ijtimoiy differensiyalashuvning mavjudligini tasdiqlaydi [15. 78-b].

Shuningdek, savdo aloqalarini tasdiqlovchi yana bir muhim fakt — import buyumlarning mavjudligidir. Termiz hududidan topilgan ayrim bezak buyumlari va sopol mahsulotlar boshqa hududlardan keltirilgan bo‘lib, bu shahar tashqi iqtisodiy aloqalarning kengligini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. – Москва: Восточная литература, 1963.

2. Зеймаль Е.В. Древний Термез в археологических исследованиях. – Москва: Наука, 1990.

3. Массон В.М. Археология Туркменистана и Южного Узбекистана. – Москва: Наука, 1966.

4. Массон В.М. Археологические раскопки в Центральной Азии. – Москва: Наука, 1972.

5. Массон В.М. Экспедиционные отчёты. – Москва: Институт археологии АН СССР, 1975.

6. Мережин А.Н. Керамика XII – нач. XIII вв. из Старого Термеза // Труды Ташкентского государственного университета. Вып. 172. – Ташкент, 1960.

7. Пидаев Ш.Р. Средневековые каменные изделия из Старого Термеза // Древняя и средневековая культура Сурхандарьи. – Ташкент, 2001.

8. Пидаев Ш.Р. Стратиграфия городища Старого Термеза в свете новых раскопок // Городская культура Бактрии-Тохаристана и Согда. – Ташкент, 1987.

9. Рахманов У., Пидаев Ш.Р. Раскопки каравансарая в Рабаде средневекового Термеза // История материальной культуры Узбекистана. Вып. 23. – Ташкент, 1990.

10. Рахмонов Ш.А. Исследование на городище Кулагытепа в Ангорском районе Сурхандарьинской области // История материальной культуры Узбекистана. Вып. 23. – Ташкент, 1990.

11. Рахмонов Ш.А. Тавка (Ўзбекистоннинг қадимги божхона иншоотлари тарихига доир). – Тошкент, 2001.

12. Rtveladze E.V. Turkiston tarixi jurnalidagi maqolalar // Turkiston tarixi jurnali. – Toshkent, 2018. – №3.

13. Baqtriya-Toxariston tarixi: ilmiy to‘plam. – Toshkent: Fan, 2003.

14. O‘zbekiston arxeologiyasi jurnali maqolalari. – Toshkent: Fan, 2019.

15. Surxondaryo arxeologik tadqiqotlari to‘plami. – Toshkent: Fan, 2010.